

УДК 331.5

*В. В. Зайченко,
к. н. з д. у., доцент кафедри економіки праці та менеджменту,
Кіровоградський національний технічний університет
С. В. Коваленко,
аспірант кафедри економіки праці та менеджменту,
Кіровоградський національний технічний університет*

ДЕМОГРАФІЧНІ АСПЕКТИ ВІДТВОРЕННЯ ТРУДОВОГО ПОТЕНЦІАЛУ СЕЛА

THE DEMOGRAPHIC ASPECTS OF THE REPRODUCTION OF THE LABOUR POTENTIAL

Стаття присвячена дослідженню демографічних аспектів відтворення трудового потенціалу села. Охарактеризовано демографічну ситуацію та зміни в кількості сільського населення. Визначено основні завдання для поліпшення відтворення трудового потенціалу сільської місцевості.

The article was dedicated to the research of the demographic aspects of the reproduction of the labour potential of the village. The demographic situation and the changes in the quantity of the rural population were characterized. The general tasks for the improvement of the reproduction of the labour potential of the rural district were defined.

Ключові слова: демографічна ситуація, трудовий потенціал, трудовий потенціал села, природний приріст, відтворення, населення.

Key words: demographic situation, labour potential, the labour potential of the village, natural increase, reproduction, population.

ПОСТАНОВКА ПРОБЛЕМИ

Сучасний стан розвитку суспільства, який характеризується кризовими явищами в економіці, соціальними проблемами, вимагає пильної уваги до формування, відтворення й ефективного використання трудового потенціалу, особливо у сільській місцевості.

В Україні в сучасних економічних умовах відбувається руйнування трудового потенціалу села, основними причинами якого є погіршення здоров'я, міграція населення, низький рівень зайнятості селян, високий рівень безробіття, недостатній рівень доходів, знецінення робочої сили. У зв'язку з цим пріоритетним для майбутнього України є розробка стратегічних засад щодо відтворення трудового потенціалу

сільської місцевості з метою забезпечення соціально-економічного розвитку її регіонів та створення сприятливих умов для людського розвитку.

АНАЛІЗ ОСТАННІХ ДОСЛІДЖЕНЬ І ПУБЛІКАЦІЙ

Питанням трудового потенціалу у вітчизняній економічній думці присвячено праці таких відомих науковців, як І. Бажан, С. Бандур, О. Богуцький, В. Васильченко, А. Гриненко, Т. Заяць, А. Керб, А. Колот, І. Кравченко, В. Лич, Е. Лібанова, В. Никифоренко, В. Онікієнко, В. Петюх, С. Пирожков, В. Савченко, Н. Тітова, Л. Шаульська, К. Якуба. Серед російських вчених цими проблемами займалися такі вчені,

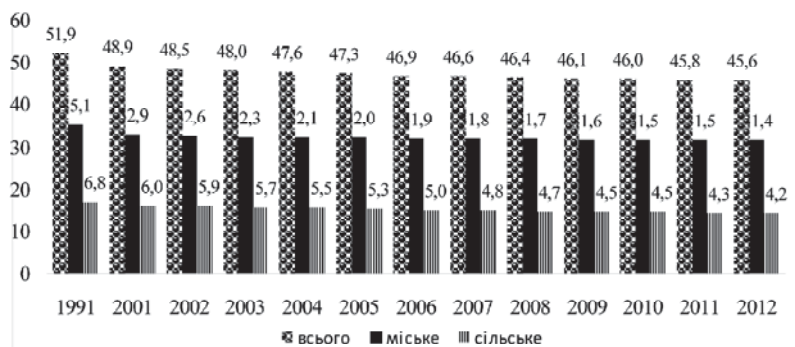

Рис. 1. Динаміка чисельності населення України

як Б. Генкін, А. Дегтяр, А. Косаєв, М. Магомедов, Г. Сергєєва, А. Чинова та інші.

ПОСТАНОВКА ЗАВДАННЯ

Водночас, питанням відтворення трудового потенціалу села за сучасних умов приділено недостатньо уваги. У зв'язку з цим метою даної статті є дослідження сучасних тенденцій формування демографічних аспектів відтворення трудового потенціалу села.

ВИКЛАД ОСНОВНОГО МАТЕРІАЛУ ДОСЛІДЖЕННЯ

Трудовий потенціал — це людські можливості, ресурси праці, найповніша і всебічна характеристика працездатного населення як продуктивної сили і носія виробничих відносин [2, с. 278].

Трудовий потенціал необхідно розглядати в двох аспектах: у соціально-економічному і обліково-статистичному. Як соціально-економічна категорія, трудовий потенціал у широкому розумінні — дієздатна сила людей для самовідтворення і створення засобів до життя. У вузькому розумінні — дієздатна сила людей, що створює в процесі виробництва тільки споживні вартості, засоби до життя. Носіями цієї дієздатної сили є живі індивіди або їх сукупність з необхідними фізичними і духовними здібностями, з відповідною загальноосвітньою і професійною підготовкою, знаннями, навичками і здатністю до трудової діяльності. Отже, трудовий потенціал села характеризується не тільки кількісними, а й якісними показниками. Основні з них фізичний стан здоров'я носіїв робочої сили, їх статево-вікова і соціальна структура, загальноосвітній та професійно-кваліфікаційний рівень, зайнятість соціально необхідною та суспільно корисною працею, територіальна і соціальна мобільність та інші [6, с. 18, 20].

Питання щодо відтворення трудового потенціалу базуються на нормативно-правовій

базі, до якої, в першу чергу, входять: Кодекс законів про працю, Земельний кодекс України, Закон України "Про зайнятість населення" від 1 березня 1991 року № 803-ХІІ, Закон України "Про підприємства в Україні" від 27 березня 1991 року № 887-ХІІ (ВВР 1991 р., № 24, ст. 272), Закон України "Про освіту" від 23 травня 1991 року № 1060-ХІІ, розпорядження Кабінету Міністрів України від 22 липня 2009 р. № 851-р "Про схвалення Кон-

цепції Загальнодержавної цільової соціальної програми збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року" [1].

Демографічні показники є дуже важливими в характеристиці якості трудового потенціалу, на їх основі можна спрогнозувати тенденції демографічного розвитку і відповідно зростання трудового потенціалу в майбутньому.

Загальна чисельність наявного населення України на початок 2012 р. склала 45633,6 тис. осіб, у тому числі міського 31380,8 тис. осіб, або 68,7%, і сільського відповідно 14252,7 тис. осіб, або 31,3%. У 2012 році порівняно з 1991 роком загальна чисельність населення України скоротилась на 6310,7 тис. осіб, або на 12,1%. Причому, скорочення в умовах України в цілому відбувається в результаті зменшення абсолютної і відносної кількості як міського, та і сільського населення [3, с. 18].

У 2001 р. був проведений Всеукраїнський перепис населення, за яким станом на 5 грудня 2001 р. кількість наявного населення України становила 48457,1 тис. осіб. Кількість міського населення склала 32574,4 тис. осіб, сільського — 15882,7 тис. осіб. Відсоткове співвідношення міського і сільського населення становило відповідно 67,2% і 32,8%.

Статевий склад населення на 1 січня 2012 р. характеризується такими даними: 24476,5 тис. осіб, або 53,8%, становили жінки, 20976,7 тис. осіб, або 46,2%, — чоловіки [3, с. 28].

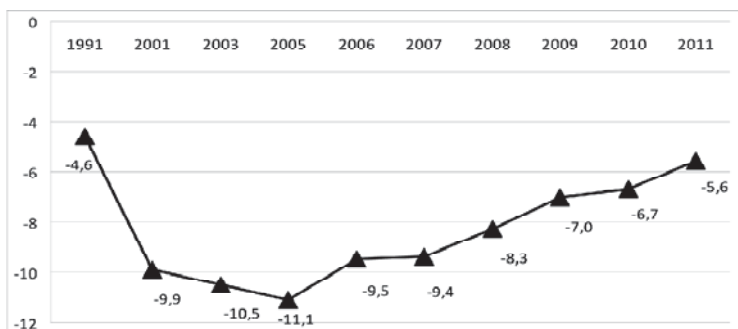
Питома вага сільського населення в загальній чисельності населення зменшилась з 16,8% у 1991 р. до 14,2% у 2012 р., тобто на 2,6 відсоткових пункти, і як бачимо така негативна тенденція продовжує зберігатися із року в рік (рис. 1) [4, с. 328].

Станом на 1 січня 2012 р. питома вага сільського населення в загальній чисельності склала в Донецькій (9,5%), Луганській (13,3%), Дніпропетровській (16,5%), Харківській (19,9%), Запорізькій (23,0%) областях. Найбільша пито-

Таблиця 1. Динаміка коефіцієнтів народжуваності, смертності та природного приросту населення у сільській місцевості на 1000 наявного населення

Показники	Роки									
	1991	2001	2003	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011
Кількість народжених	12,6	8,7	9,1	9,4	10,3	10,7	11,6	11,9	11,9	12,1
Кількість померлих	17,2	18,6	19,6	20,5	19,8	20,1	19,9	18,9	18,6	17,7
Природний приріст населення	-4,6	-9,9	-10,5	-11,1	-9,5	-9,4	-8,3	-7,0	-6,7	-5,6

сільського населення набув від'ємного значення (з -4,6% до -5,6%). На 2005 р. припадав пік зменшення природного приросту: кількість померлих перевищує кількість народжених в 2,2 рази. Ці явища пояснюють-

Рис. 2. Динаміка природного приросту населення у сільській місцевості

ма вага сільського населення в Закарпатській (62,8%), Чернівецькій (57,7%), Івано-Франківській (56,7%), Тернопільській (56,0%), Рівненській (52,2%), Вінницькій (50,1%), Волинській (48,1%), Хмельницькій (44,8%). Як бачимо, найбільша чисельність селян, серед регіонів України, проживає на Західній Україні [3, с. 24].

Аналізуючи динаміку народжуваності та смертності в сільській місцевості України за 1991, 2001, 2003, 2005—2011 рр., можна відзначити високий рівень природного скорочення населення та тенденцію до зниження рівня народжуваності (табл. 1) [3, с. 59]. Порівнюючи 1991 р. з 2011 р., бачимо, що кількість народжених зменшилась на 0,5%, кількість померлих збільшилась на 0,5%, природний приріст

ся погіршенням економічного становища та соціальних умов життя селян. Проте, природне скорочення сільського населення у 2011 р. спостерігалось у всіх областях України: найбільше скорочення населення відбулося в Чернігівській області (-18,2%) (на 1000 осіб наявного населення), на другому місці — Сумська (-13,2%), на третьому Черкаська (-11,2%). Перше місце, за рівнем природного приросту населення у сільській місцевості, займає Закарпатська область — 3,3%, друге —

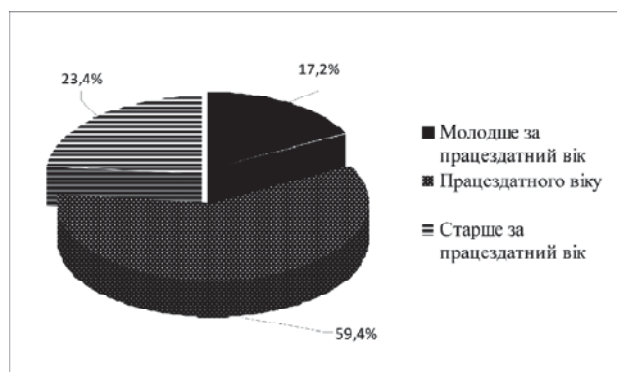
Рівненська область, її коефіцієнт природного приросту складає — 2,3% на 1000 осіб наявного населення [3, с. 65].

Розглядаючи сільське населення як природну основу трудових ресурсів села і сільськогосподарських підприємств, велике значення мають показники структури розподілу населення за працездатністю. В умовах постійного зменшення загальної чисельності сільського населення спостерігається інтенсивне скорочення кількості селян у працездатному та збільшення в непрацездатному віці [2, с. 186].

У структурі всього сільського населення доля вікової групи активного працездатного віку складає 59,4%. Питома вага осіб молодше працездатного віку становить 17,2%, а питома вага осіб старше працездатного віку відповідно — 23,4% (рис. 3) [5, с. 171]. Старіння українського населення, а в особливості у сільській місцевості є однією з головних проблем, яка поставала перед вітчизняними вченими.

Забезпечення стабільного рівня добробуту залежить від того, наскільки ефективним є використання людських ресурсів у контексті рівня і якості зайнятості населення. Аналіз зайнятості населення дозволяє виявити особливості трансформації зайнятості як форми реалізації трудового потенціалу в країні.

Дані табл. 2 показують економічну активність сільського населення [4]. З таблиці

Рис. 3. Розподіл сільського населення України на 1 січня 2011 р.

видно, що протягом досліджуваних років (2005, 2007—2011 рр.) чисельність економічно-активного населення зменшилась з 6987,0 тис. осіб у 2005 р., до 6971,9 тис. осіб у 2011 р., що на 15,1 тис. осіб або на 0,2% менше, ніж у 2005 році. Чисельність зайнятого економічно активного населення працездатного віку зменшилась на 83,8 тис. осіб, або 1,5% (з 5671,4 тис. осіб — у 2005 р. до 5587,6 тис. осіб — у 2011 р.). Це свідчить про погіршення демографічної структури носіїв трудового потенціалу села. Якщо у 2005 р. кожен 7-й носій трудового потенціалу був старше працездатного віку, то у 2011 р. — кожен 8-й. Кількісні та структурні зміни економічно активного населення села зумовлені як демографічними, так і соціально-економічними наслідками ринкових перетворень в економіці країни загалом.

Серед причин погіршення демографічної структури працюючих слід відмітити такі, як бажання молоді отримати вищу освіту, непристосованість ряду видів трудової діяльності, низькі мотиваційні стимули. Все це спонукає працівників найвищої трудової активності переходити у сферу індивідуального та малого бізнесу.

Важливим показником, який характеризує рівень використання трудового потенціалу села, є рівень зареєстрованого безробіття. До негативних змін у складі трудового потенціалу слід віднести збільшення кількості безробітних осіб з 400,9 тис. осіб у 2005 р. до 521,6 тис. осіб у 2011 р., що свідчить про негативні тенденції у використанні трудового потенціалу.

Основними причинами виникнення проблем, пов'язаних із відтворенням трудового потенціалу, є:

- демографічна криза;
- високий рівень безробіття;
- невідповідність підготовки кваліфікованих робітничих кадрів потребам сучасного ринку праці;
- трудова міграція кваліфікованої робочої сили за кордон, низький рівень доходів населення;
- недостатній розвиток соціальної сфери.

ВИСНОВКИ

У зв'язку з окресленими проблемами забезпечення демографічного відтворення сільського населення має стати пріоритетним для Ук-

Таблиця 2. Економічна активність сільського населення України

Показники	2005	2007	2008	2009	2010	2011	2011 р. у % до 2005 р.
Економічно активне населення, тис.	6987,0	6974,4	6953,1	7008,7	6967,7	6971,9	99,8
працездатного віку	6071,0	6091,7	6091,8	6110,6	6091,7	6109,1	100,3
старше працездатного віку	916,0	882,7	861,3	898,1	876,0	862,8	95,6
Зайняті, тис.	6586,1	6595,0	6555,5	6506,7	6474,2	6450,3	98,3
працездатного віку	5671,4	5712,3	5694,2	5608,6	5598,2	5587,6	98,7
старше працездатного віку	914,7	882,7	861,3	898,1	876,0	862,7	95,8
Безробітні, тис.	400,9	379,4	397,6	502,0	493,5	521,6	123,1
працездатного віку	399,6	379,4	397,6	502,0	493,5	521,5	123,5
старше працездатного віку	1,3	0,0	0,0	0,0	0,0	0,1	0,0

раїни. Тому, для покращення передумов по формуванню природної основи відтворення трудового потенціалу необхідна реалізація комплексу динамічних і гнучких заходів активної демографічної політики в сільській місцевості. Вони повинні спрямовуватись на вирішення завдань по збереженню і поліпшенню здоров'я сільського населення (покращення якості медичних послуг, формування здорового способу життя, профілактика захворювань, впровадження системи медичного страхування); покращення системи охорони материнства і дитинства; стимулювання народжуваності, через зростання різноманітних виплат; залучення молоді до трудової діяльності в аграрному виробництві; поліпшення інфраструктури ринку аграрної праці; удосконалення політики формування доходів як основної економічної передумови відтворення населення; регулювання на державному рівні міграційних потоків; поліпшення екологічних умов проживання в сільській місцевості.

Література:

1. Концепція збереження і розвитку трудового потенціалу України на період до 2017 року [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/851-2009-p>
  2. Лич В.М. Трудовий потенціал: теорія та практика відтворення: монографія. — К.: Наук. Світ, 2003. — 313 с.
  3. Населення України. Демографічний щорічник. — К., 2012. — 445 с.
  4. Статистичні щорічники України за 2005, 2007—2011 рр. — К.: Державна служба статистики України.
  5. Україна в цифрах у 2011 році / Державний комітет статистики України. — 2012. — С. 251.
  6. Якуба К.І. Жінки в трудовому потенціалі села. — К.: Аграрна наука, 1998. — 280 с.
- Стаття надійшла до редакції 14.02.2013 р.*